Түрік дүниесі

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58
Д 13

Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті филология факультетінің Ғылыми кеңесі және Редакциялық-баспа кеңесі шешімімен ұсынылған

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жанындағы Абай ғылыми-зерттеу институтында дайындалған (№ 2 хаттама 14.03.2023 жыл)

Пікір жазғандар:
филология ғылымдарының докторы, профессор ***К. Әбдезұлы***
филология ғылымдарының докторы, профессор ***Қ.Қ. Мәдібай***

Ғылыми редакторы
филология ғылымдарының докторы, профессор *Д. Ысқақұлы*

Дәдебаев Ж.
Д 13 Түрік дүниесінің дүлдүл тұлғалары / Жанғара Дәдебаев. – Алматы: Қазақ университеті, 2023. – 408 б.
ISBN 978-601-04-6311-0

Түрік дүниесінің дүлдүл тұлғаларының өмірі мен қызметі, шығармашылығы – кешегі заманның әлеуметтік маңызы зор зерттеу нысандарының бірі. Профессор Ж. Дәдебаевтың «Түрік дүниесінің дүлдүл тұлғалары» кітабы – осы саладағы іргелі еңбек. Онда Түрік дүниесінің ежелгі замандардан XIX ғасырға дейінгі аса көректі қайраткерлерінің өмірі мен қызметін, шығармашылығын қамтитын ғылыми портреттер топтастырылған.

Кітап әлеуметтік, гуманитарлық ғылымдар саласында ғылыми зерттеулер жүргізуші, оқулықтар мен оқу құралдарын дайындауда пайдалануға арналған. Сонымен қатар бұл еңбек ғылыми шығармашылық жолындағы мамандарға, жоғары оқу орындарының білім алушы жастары мен оқытушыларына және Түрік дүниесіне қызығушылық танытқан кешінің оқырман қауымға арналған.

ӘОЖ 378
КБЖ 74.58

ISBN 978-601-04-6311-0

© Дәдебаев Ж., 2023
© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жанындағы Абай ғылыми-зерттеу институты, 2023
© «Қазақ университеті» баспа үйі, 2023

БІРІНШІ БӨЛІМ

МЕМЛЕКЕТ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ

ТОНЫКӨК ПЕН КҮЛТЕГІН

Әдеби шығармашылық еңбек барда, әдеби жанр жүйесі де бар. Әдеби жанрға, жанр жүйесіне қойылатын бүгінгі талаптар, қағидалар мен теориялық ұстанымдарды осы қалпында ежелгі әдеби ескерткіштердің болмыс-бітімін, жанрлық ерекшеліктерін анықтаудың өлшемі ретінде қолдану оң нәтиже бермеуі мүмкін. Бұл арада әдеби жанр үлгісінің тууы мен қалыптасуына, дамуына тарихи тұрғыдан қарау орынды болмақ. Мысалы, көне түрік жазба ескерткіштерінің үлгілеріне, көне заман қайраткерлерінің басына қойылған құлпытастарға қашалып жазылған сөздердің табиғатын таразылауда, олардың жанрлық ерекшеліктерін байымдауда тарихилық тұрғы ұстанымдарына сүйенбеске болмайды. Тасқа жазылған әдеби ескерткіштердің жанрын анықтауда оларды поэзия немесе проза жанрына жатқызу, болмаса қара сөз бен өлең сөз аралас өрілген үлгі деп тану жеткілікті емес. Бүгінгі шақта әдеби шығарманың жанрын поэзия немесе проза талаптарына лайықтап анықтауға ұмтылу бірден-бір дұрыс және ғылыми жағынан баянды тұрғы бола алмайды. Әсіресе көне түрік жазба ескерткіштерінің жанрлық табиғатына үлкен жауапкершілікпен қарауға тура келеді. Көне түрік әдеби ескерткіштері негізінде жанр түзуші факторлардың тұтастай жүйесін анықтаудың аса өзекті ғылыми мәселе екендігін де есте тұтқан жөн. Бұл орайда әдеби шығарманың пішінін, баяндау жүйесін құрайтын құбылыстарды ғана емес, мазмұнын түзетін факторларды да негізге алу шарт.

Елтеріс хан мен оның әйелі Елбілге қатынының басына (690–706 жылдар) қойылған құлпытасқа қашалып жазылған әдеби мұрала (Онгин ескерткіші) Қапаған хан атынан айтылатын мынадай ойлар бар: «Елтеріс ханның елінде ер жеттім... Ініме,

МАЗМҰНЫ

БІРІНШІ БӨЛІМ.
МЕМЛЕКЕТ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ 3
Тоныкөк пен Күлтегін 3
Ыстымы қаған 23
Қайырхан 38
Мехмед сұлтан 59
Майқы би 70
Толыбай сыншы 106
Едіге 132
Мұхаммед Хайдар Дулати 160
Қадырғали бек 173
Айдынды Орақ 173

ЕКІНШІ БӨЛІМ
ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІ 195
Әбу Насыр әл-Фараби 195
Ибн Сина 212
Шейх Ахмет Тарази 227
Шоқан Уәлиханов 236

ҮШІНШІ БӨЛІМ
ДАНАЛЫҚ ДАРЫҒАН ДАРАЛАР 250
Анахарсис 250
Лұқман Хакім 271
Дана Хикар 300
Кетбұқа 316
Жиренше шешен 328
Жүсіп Баласағұн 350
Махмұт Қашқари 367
Хакім ата 386
Жамал Қарши (1230 – 1305) 398

Оқу басылымы

Жанғара Дәдебаев

ТҮРІК ДҮНИЕСІНІҢ ДҮЛДҮЛ ТҰЛҒАЛАРЫ

Абай институтының еңбектері
23-кітап

Корректоры *Нұрлайым Батыр*
Компьютерде беттеген *Несібелі Базарбаева*
Мұқабаны безендірген *Бәтима Мағаева*

ИБ № 15063
Басуға 04.06.2023 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84 $^{1}/_{16}$.
Көлемі 12,0 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс. Тапсырыс № 1885.
Таралымы 50 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.